१०. आत्मनेपदीया ।

(तृतीयः घटकः)

अपूर्वः कोऽपि कोषोऽयं **विद्यते** तव भारति ।
व्ययतो वृद्धिमायाति क्षयमायाति सञ्चयात् ।।१।।

कुसुमं वर्णसम्पन्नं गन्धहीनं न **शोभते** ।
न **शोभते** क्रियाहीनं मधुरं वचनं तथा ।।२।।

अपारे काव्यसंसारे कविरेकः प्रजापतिः ।
यथास्मै **रोचते** विश्वं तथा वै **परिवर्तते** ।।३।।

शतेषु **जायते** शूरः सहस्रेषु च पण्डितः ।
वक्ता दशसहस्रेषु दाता भवति वा न वा ।।४।।

न देवो **वर्तते** काष्ठे न पाषाणे न मृण्मये ।
भावे हि **विद्यते** देवः तस्माद् भावो हि कारणम् ।।५।।

भाषाभ्यासः

श्लोकः-१

१. श्लोके क्रियापदं किम्?

२. अधोदत्तानां शब्दानां कृते श्लोके आगतान् शब्दान् लिखत ।

सरस्वती-　　　　अद्वितीयः-

सङ्ग्रहः -

३. विरुद्धार्थकशब्दं लिखत ।

व्ययः ×　　　　वृद्धिः ×

श्लोकः-२

१. श्लोके क्रियापदं किम्?

२. विशेषण-विशेष्य-सम्बन्धः -

१) 'कुसुमम्' इत्यस्य द्वे विशेषणे लिखत ।

२) 'वचनम्' इत्यस्य द्वे विशेषणे लिखत ।

३. श्लोकात् समानार्थकशब्दान् चिनुत ।

१) प्रसूनम्, सुमम्, पुष्पम् - [ ]

२) वचः, उक्तिः, वाक्यम् - [ ]

श्लोकः-३

एकवाक्येन उत्तरत ।

१. श्लोके क्रियापदे के ?

२. अपारे काव्यसंसारे कः प्रजापतिः ?

श्लोकः-४

१. स्तम्भमेलनं कुरुत ।

'अ'	'ब'
शतेषु	दाता
सहस्रेषु	शूरः
दशसहस्रेषु	पण्डितः
	वक्ता

२. कस्मिन् कः गुणः वर्तते? इति लिखत ।
अ - शूरे, पण्डिते, भाषणनिपुणे, उदारे
ब - दातृत्वम्, वक्तृत्वम्, पाण्डित्यम्, शौर्यम्

३. समानार्थकशब्दान् लिखत ।
दाता, शूरः, पण्डितः

श्लोकः-५

१. देवः कुत्र वर्तते?

२. देवः, काष्ठम्, पाषाणः इति शब्दानाम् अमरकोषपङ्क्तीः लिखत ।

३. जालरेखाचित्रं पूरयत ।

सप्तम्यन्तपदानि

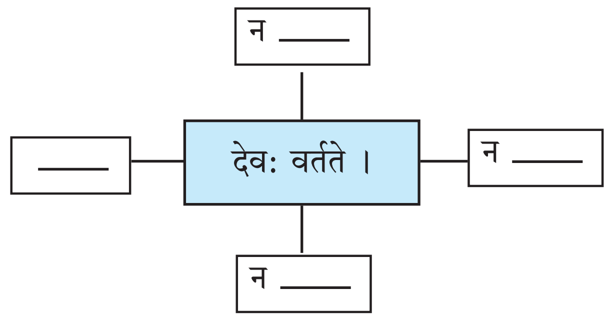

- **सर्वेषां सुभाषितानां सरलार्थं स्पष्टीकरणं च माध्यमभाषया लिखत ।**

पञ्चदश वाक्यानि । (आत्मनेपदम्)

१. सः बालकः भाषते ।	२ तौ बालकौ भाषेते ।	३ ते बालकाः भाषन्ते ।
१ सा कन्या भाषते ।	२ ते कन्ये भाषेते ।	३ ताः कन्याः भाषन्ते ।
१ तद् अपत्यं भाषते ।	२ ते अपत्ये भाषेते ।	३ तानि अपत्यानि भाषन्ते ।
४ त्वं भाषसे ।	५ युवां भाषेथे ।	६ यूयं भाषध्वे ।
७ अहं भाषे ।	८ आवां भाषावहे ।	९ वयं भाषामहे ।

पठत-बोधत

एषा छत्रपतिशिवरायस्य राजमुद्रा । मुद्रायां मुद्रित-श्लोकः ईदृशः-

"प्रतिपच्चन्द्रलेखेव वर्धिष्णुर्विश्ववन्दिता ।
शाहसूनोः शिवस्यैषा मुद्रा भद्राय **राजते** ।।"

अस्य श्लोकस्य अर्थः-

(शाहसूनोः) (शहाजिमहाराजस्य पुत्रस्य शिवस्य) छत्रपतिशिवरायस्य (प्रतिपच्चन्द्रलेखा इव वर्धिष्णुः) यथा प्रतिपदः चन्द्रलेखा प्रतिदिनं वर्धते तथा वर्धमाना, (विश्ववन्दिता) विश्वस्य कृते वन्दनीया (मुद्रा) राजमुद्रा (भद्राय) कल्याणाय (राजते) शोभते । इति ।

अद्य अपि एषा मुद्रा प्राचीनग्रन्थालयेषु पुस्तकेषु संग्रहालयेषु च द्रष्टुं शक्यते ।

अधोदत्तानि उदाहरणानि पठन्तु। कतिचन-उदाहरणेषु 'न'कार: विद्यते, कतिचन-उदाहरणेषु 'ण'कार: भवति। यथा

	तृतीया एकवचनम्	षष्ठी बहुवचनम्
देव	देवेन	देवानाम्
नेत्र	**नेत्रेण**	**नेत्राणाम्**
हस्त	हस्तेन	हस्तानाम्
सूर्य	**सूर्येण**	**सूर्याणाम्**

नकारस्य णकार: कदा भवति ?

ऋ / र् / ष्	+	क वर्ग:/ प वर्ग:/ य्/व्/ह् / कोऽपि स्वर:	+	**न = ण**

र् + आ + म् + ए + न् + अ = रामे**ण**
र् + आ + म् + आ + न् + आ + म् = रामा**णा**म्
ऋ + क् + ष् + ए + न् + अ = ऋक्षे**ण**
ऋ + क् + ष् + आ + न् + आ + म् = ऋक्षा**णा**म्

ऋ / र् / ष्	+	च वर्ग/ ट वर्ग/ त वर्ग/ल्, श्, स्	+	**न = न**

र् + अ + ज् + अ + क् + ए + न् + अ = रजकेन
र् + अ + ज् + अ + क् + आ + न् + आ + म् = रजकानाम्
व् + ऋ + ष् + अ + ल् + ए + न् + अ = वृषलेन
व् + ऋ + ष् + अ + ल् + आ + न् + आ + म् = वृषलानाम्

अधोदत्तानां शब्दानां तृतीया विभक्ते: एकवचनरूपाणि/षष्ठी विभक्ते: बहुवचनरूपाणि लिखत ।

वराह =	वस्त्र =	क्रीडा =
गृह =	प्रजा =	स्पर्श =
स्तोत्र =	कर्ण =	वृक्ष =
राक्षस =	अमर्त्य =	स्नुषा =
तारा =	राधा =	भाषा =
सूत्र =	तक्षक =	पुष्प =

ICKQGH

अस्ति (✓) वा नास्ति (✗) इति लिखत ।

मम समीपे	वर्गे	गृहे	ग्रन्थालये
लेखनी	चित्रफलकम्	दूरदर्शनम्	संस्कृतकथापुस्तकम्
लेखनपुस्तिका	दिनदर्शिका	सङ्गणक:	सम्भाषणसन्देश: (संस्कृतमासिकम्)
शब्दधातुरूपावलि:	उत्पीठिका	कपाटिका	संस्कृतशब्दकोष:
शब्दकोष:	आसन्द:	शीतकपाटिका	सुधर्मा (संस्कृतदैनिकम्)
पाठ्यपुस्तकम्	सुधाखण्ड:	दर्पण:	अमरकोष:
द्विचक्रिका	फलकमार्जनी	दण्डदीप:	संस्कृतिकोष:

११. अश्वस्य स्वामिनिष्ठा ।

मध्याह्नसमय: । सर्वत्र नीरवता । मार्ग: अपि निर्मनुष्य: । तदा एव कोऽपि अश्व: मार्गे धावति । तस्य एक: पाद: व्रणित: । स: कष्टेन वेदनां सहते । तथापि त्रिभि: पादै: यथाकथमपि स: धावति । तस्य पृष्ठे उपविष्ट: अस्ति तस्य स्वामी। तस्य स्वामी शस्त्रप्रहारै: व्रणित: ।

अविरतं धावनेन अश्व: अतीव श्रान्त: जायते। स: वेगेन धावितुम् असमर्थ: भवति। अत: मन्दं धावितुं प्रारभते । परं नैव विरमति स: । ''अधुना ग्राम: समीपे एव । तत्र स्वामिनं नयामि संरक्षामि च। परं मार्गे विस्तीर्ण: जलप्रवाह: । अधुना किं करणीयम्?'' इति चिन्तयति अश्व: । क्षीण: व्रणित: च अश्व: तम् उल्लङ्घयितुम् असमर्थ: । किन्तु समय: अल्प: । कथमपि प्राणान् अविगणय्य स: जलप्रवाहम् उल्लङ्घयति । अपरतीरं गत्वा भूमौ पतति । तेन आघातेन स्वामी अपि भूमौ निपतति । किञ्चित्कालानन्तरं स्वामी संज्ञां लभते । स: अश्वस्य समीपे आगच्छति । स्नेहेन अश्वस्य शरीरं स्पृशति । भूमौ पतित: अश्व: अपि स्वामिनं पश्यति समाधानेन प्राणान् त्यजति च ।

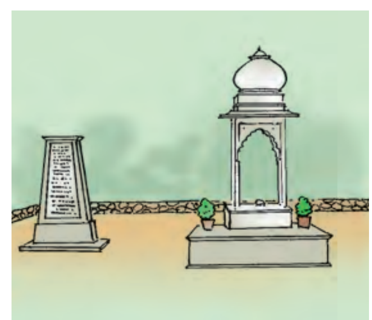

क: एष: नृप:? ज्ञायते वा? स: एव महाराणाप्रताप: । राजस्थानराज्यस्य मेवाडप्रदेशस्य नृपश्रेष्ठ: । क: एष: स्वामिभक्त: अश्व:? एष: चेतक: नाम अश्व: । अश्वेषु आदर्शभूत: स: । तस्य स्मृत्यर्थं निर्मितं समाधिस्थलं मेवाडप्रान्ते विराजते ।

धन्य: स्वामी राणाप्रताप: धन्य: च स्वामिभक्त: अश्व: चेतक: ।

(कविकुलगुरु-कालिदास-संस्कृतविश्वविद्यालयेन प्रकाशिताया: संस्कृतबालसाहित्यमालाया: आधारेण इयं कथा ।)

भाषाभ्यास:

१. एकवाक्येन उत्तरत ।

१. मार्ग: कीदृश:?

२. अश्वस्य पृष्ठे क: उपविष्ट: अस्ति?

३. अश्व: किम् उल्लङ्घयति?

४. स्वामी किं स्पृशति?

२. प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।

१. स्वामी <u>अश्वस्य</u> समीपे आगच्छति ।

२. स्वामी <u>भूमौ</u> निपतति ।

३. योग्य विभक्तिरूपं लिखत ।

१. तस्य ____(पृष्ठ) उपविष्ट: अस्ति तस्य स्वामी ।

२. तस्य एक: पाद: ____ (व्रणित) ।

३. समाधिस्थलं ____ (मेवाडप्रान्त) विराजते ।

४. अश्व: ____ (समाधान) प्राणान् त्यजति ।

४. आत्मनेपदिक्रियापदानि चित्वा लिखत ।

५. माध्यमभाषया उत्तरं लिखत ।

१. 'पशुपक्षिण: मानवस्य साहाय्यं कुर्वन्ति ।' इति विषये का: कथा: यूयं जानीथ?

१२. समानमस्तु भोजनम् ।

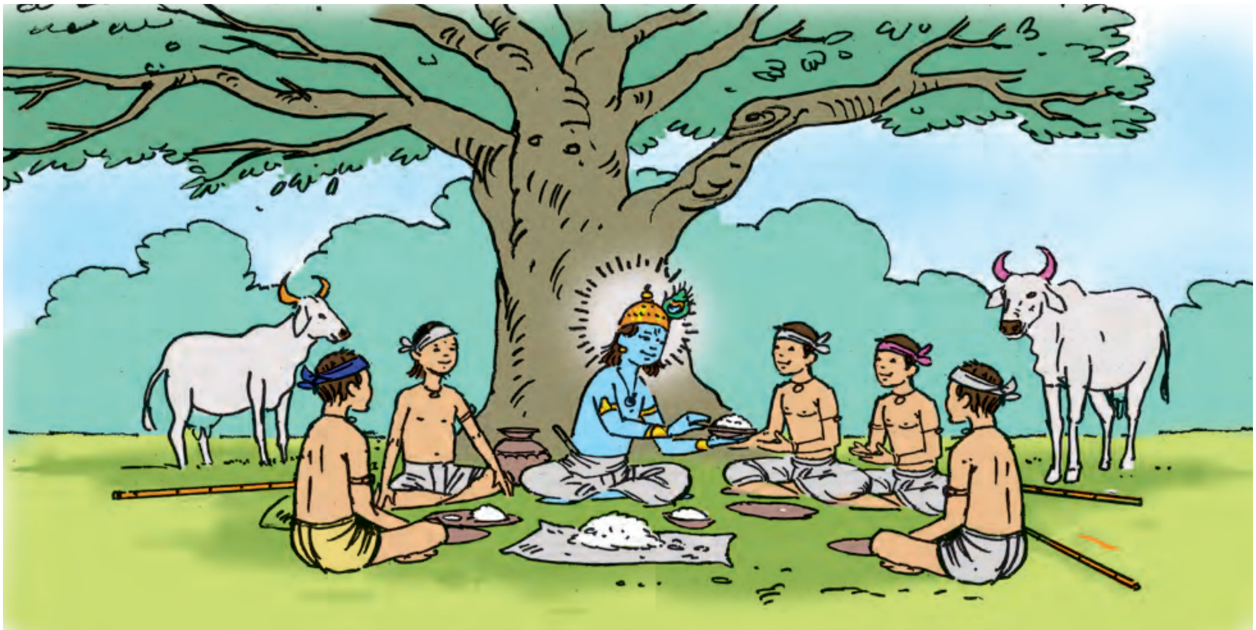

बालकृष्ण: गोकुले गोपालनं करोति स्म । प्रतिदिनं स: वयस्यै: सह वनं गच्छति स्म । गोकुलस्था: बालगोपाला: वासुदेवेन सह आसायं हिण्डन्ते स्म । मध्याह्ने ते सर्वे स्वगृहेभ्य: आनीतानि खाद्यवस्तूनि एकत्र उपविश्य खादन्ति स्म ।

एकस्मिन् दिने भोजनवेलायां सर्वे गोपा: कृष्णं परित: उपाविशन् । देवकीनन्दन: गोपबालान् अपृच्छत् । ''अद्य भोजनार्थं किम् आनीतम् ?'' इति । तदा प्रथम: अवदत्, ''मम समीपे दध्योदनं वर्तते ।'' अपर: अभाषत, ''मम समीपे पृथुका: ।'' एवमेव सर्वे ''अपूपा:, लड्डुका:, वटका:, मोदका: आनीता:'' इति अवदन्। तदा कृष्ण: अवदत्, ''अयि मित्राणि, वयं एतेषां खाद्यपदार्थानां मिश्रणं कुर्म: ।'' सर्वे गोपाला: आनन्देन कृष्णाय स्वं स्वं खाद्यम् अयच्छन् । कृष्ण: स्वयमेव पदार्थानां मिश्रणम् अकरोत् । सर्वेभ्य: च तद् मिश्रणं पर्यवेषयत् । तद् अपूर्वं स्वादिष्टं मिश्रणं सर्वेभ्य: अतीव अरोचत । यत: तस्मिन् मिश्रणे न केवलं खाद्यपदार्था: अपि तु स्नेहश्च मिश्रित: । तदा गोपनायक: बालकृष्ण: अवदत्, ''इत:परं वयं सर्वे सम्मिल्य एव भोजनं कुर्म: । अयि मित्राणि, अस्माकं मनांसि समानानि, विचारा: समाना:, भोजनमपि समानमस्तु ।''

भाषाभ्यास:

१. **एकवाक्येन उत्तरं लिखत ।**

१. गोपबाला: भोजनाय किं किम् आनयन्?

२. कृष्ण: किं किं समानमिति वदति?

३. कृष्ण: खाद्यपदार्थे किं मिश्रयति?

४. पाठे प्रयुक्तानि कृष्णस्य नामानि लिखत ।

२. **प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।**

१. गोकुलस्था: बालगोपाला: वासुदेवेन सह आसायं हिण्डन्ते स्म ।

२. बालकृष्ण: गोकुले गोपालनं करोति स्म ।

३. पृथक् कुरुत ।

नाम	सर्वनाम	विशेषणम्	क्रियापदम्

(गोकुलस्था:, कृष्ण:, अकरोत्, किम्, मम, मोदका:, उपाविशन्, समाना:)

४. समूहेतरपदं चिनुत ।

१. बालकृष्ण:, देवकीनन्दन:, चन्द्रशेखर:, गोपनायक:

२. अवदत्, अभणत्, अगदत्, अकरोत्

५. विरुद्धार्थशब्दान् मञ्जूषात: चिनुत ।

१. मित्राणि ×

२. समीपे ×

३. स्वादिष्ठम् ×

४. समानानि ×

(रुचिहीनम्, विविधानि, अरय:, दूरे)

ID4HJS

६. लट्रूपाणि प्रयुज्य कथां पुन: वदत/लिखत ।

७. सहभोजनस्य स्वीयम् अनुभवं माध्यमभाषया लिखत ।

८. कृष्णस्य अन्यानि विविधानि नामानि अन्विष्यत लिखत च ।

९. युष्माकं प्रियभोजनपदार्थानां सूचिं संस्कृतभाषया कुरुत ।

लट्लकारस्य पुरत: 'स्म' इति अव्ययस्य प्रयोगेन भूतकालिक: अर्थ: भवति ।

उदा. स: फलं खादति स्म = स: फलम् अखादत् ।

बालगोपाला: वासुदेवेन सह हिण्डन्ते स्म = बालगोपाला: वासुदेवेन सह अहिण्डन्त ।

गोपनायक: बालकृष्ण: वदति स्म = गोपनायक: बालकृष्ण: अवदत् ।

वदत संस्कृतम् ।

१. सुप्रभातम् ।
२. शुभरात्रि: ।
३. नमो नम: ।
४. धन्यवाद: ।
५. स्वागतम् ।
६. कृपया ।
७. अस्तु ।
८.शोभनम्/उत्तमम्।

शुभाशया: ।

१. नववर्षस्य शुभाशया: ।
२. सफलतायै अभिनन्दनम्।
३. कार्यक्रम: सफल: भवतु।
४. शुभास्ते पन्थान: सन्तु ।
५. परीक्षायै शुभाशया: ।
६. जीवेत् शरद: शतम् ।
७.दीपावली मङ्गलमातनोतु।
८. शुभं भवतु ।

भाषासूत्रम् – ३

क्रियापदानि–२

लट्लकारः (वर्तमानकालः) आत्मनेपदम्

भाष् (१ आ.प.)

	ए.व.	द्विव.	ब.व.
प्रथमपुरुषः	भाषते १	भाषेते २	भाषन्ते ३
मध्यमपुरुषः	भाषसे ४	भाषेथे ५	भाषध्वे ६
उत्तमपुरुषः	भाषे ७	भाषावहे ८	भाषामहे ९

आ. प. प्रत्ययाः

	ए.व.	द्विव.	ब.व.
प्र.पु.	ते १	इते २	अन्ते ३
म. पु.	से ४	इथे ५	ध्वे ६
उ.पु.	इ ७	वहे ८	महे ९

क्रियापदसूत्रम् – (मूलधातुः + गणविकरणम्) = धात्वङ्गम् + प्रत्ययः = क्रियापदम्
(आदेशः) (चिह्नम्)

गणः	विकरणम्	उदाहरणम्
प्रथमः	अ	भाषते
चतुर्थः	य	युध्यते
षष्ठः	अ	दिशते
दशमः	अय	पूजयते

भाषते = भाष् + अ + ते

भाष् → मूलधातुः, अ → गणविकरणम्, ते → प्रत्ययः

वन्द् (१ आ.प.) = वन्द् + अ = वन्द + ते = वन्दते

युध् (४ आ.प.) = युध् + य = युध्य + ते = युध्यते

दिश् (६ आ.प.) = दिश् +अ = दिश + ते = दिशते

पूज् (१० आ.प.) = पूज् +अय = पूजय + ते = पूजयते

वन्द् १ आ.प.

	ए.व.	द्विव.	ब.व.
प्र.पु.	वन्दते	वन्देते	वन्दन्ते
म. पु.	वन्दसे	वन्देथे	वन्दध्वे
उ.पु.	वन्दे	वन्दावहे	वन्दामहे

युध् ४ आ.प.

	ए.व.	द्विव.	ब.व.
प्र.पु.	युध्यते	युध्येते	युध्यन्ते
म. पु.	युध्यसे	युध्येथे	युध्यध्वे
उ.पु.	युध्ये	युध्यावहे	युध्यामहे

दिश् ६ आ.प.

	ए.व.	द्विव.	ब.व.
प्र.पु.	दिशते	दिशेते	दिशन्ते
म. पु.	दिशसे	दिशेथे	दिशध्वे
उ.पु.	दिशे	दिशावहे	दिशामहे

पूज् १० आ.प.

	ए.व.	द्विव.	ब.व.
प्र.पु.	पूजयते	पूजयेते	पूजयन्ते
म. पु.	पूजयसे	पूजयेथे	पूजयध्वे
उ.पु.	पूजये	पूजयावहे	पूजयामहे

कृ आ.प. लट्लकारः

	ए.व.	द्विव.	ब.व.
प्र.पु.	कुरुते	कुर्वाते	कुर्वते
म. पु.	कुरुषे	कुर्वाथे	कुरुध्वे
उ.पु.	कुर्वे	कुर्वहे	कुर्महे

केचन धातवः परस्मैपदिनः (उदा. गच्छति, पठति), केचन धातवः आत्मनेपदिनः (उदा. वन्दते, भाषते), केषाञ्चन धातूनां परस्मैपदरूपाणि तथा आत्मनेपदरूपाणि अपि भवन्ति अतः ते धातवः उभयपदिनः(उदा.बोधति/बोधते, क्षिपति/क्षिपते, दिशति/दिशते, पूजयति/पूजयते, करोति/कुरुते)

उपसर्गाः ।

चौरः अजां हरति ।

बालकः उद्याने विहरति ।

वीरः शत्रुं प्रहरति ।

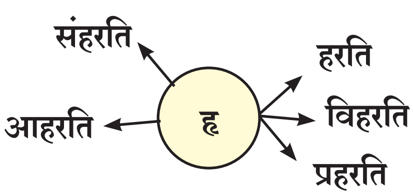

'हृ' धातोः एव एतानि रूपाणि ।

- अत्र सम्, आ, वि, प्र, इत्यादयः शब्दांशाः धातोः पूर्वं दृश्यन्ते । एते एव उपसर्गाः ।
- उपसर्गाः २२ सन्ति । (प्र, अप, उप, अव) (परा, आ) (परि, अधि, अपि, अति, वि, अभि, प्रति, नि) (सु, अनु) (सम्, उद्, निस्, निर्, दुस्, दुर्)
- उपसर्गकारणात् कदाचित् धातोः अर्थः परिवर्तते । यथा गच्छति-आगच्छति । वदति-प्रतिवदति ।
- उपसर्गाः कदाचित् धातोः अर्थं पोषयन्ति । यथा शोभते-सुशोभते । लसति-विलसति । राजते-विराजते ।

- उपसर्गकारणत: कदाचित् धातो: पदपरिवर्तनं भवति । यथा जि-जयति किन्तु वि+जि = विजयते (आ.प.), स्था-तिष्ठति किन्तु प्र+ स्था = प्रतिष्ठते (आ.प.), गम्- गच्छति किन्तु सम्+ गम् = सङ्गच्छते(आ.प.), रम्-रमते किन्तु वि + रम् = विरमति (प.प.)

भाषाभ्यास:

१. योग्यम् उपसर्गं योजयत ।

प्र/सम्/वि/परि/अव/आ/अप

१. चौर: धनं ____ हरति ।
२. भूप: शत्रुं ____ हरति ।
३. वैद्य रोगं ____ हरति ।
४. बालक: उद्याने ____ हरति ।
५. देवी राक्षसं ____ हरति ।
६. जन: पर्वतम् ____ रोहति ।
७. बालिका पर्वतात् ____ रोहति ।

२. उपसर्गसहितं क्रियापदं लिखत वाक्यं च पूरयत ।

१. माता आपणात् _____ । (आ+गम्-गच्छ्)
२. बालक: देवं ________ । (प्र+नम्)
३. सेविका जलम् ________ । (आ+नी-नय्)
४. रजक: वस्त्राणि _____ । (प्र+क्षल्-क्षाल्)
५. आचार्य: विद्यालयात् ________ (निर्+गम्)
६. शिक्षक: समस्यां________। (परि+हृ-हर्)
७. वानर: वृक्षात् ________ । (उत्+पत्)
८. बाल: जननीं ________ । (अनु+सृ-सर्)

३. उपसर्गसहित-गम् धातो: अर्थं जानीत, स्वभाषया लिखत, वाक्ये प्रयोगं कुरुत च ।

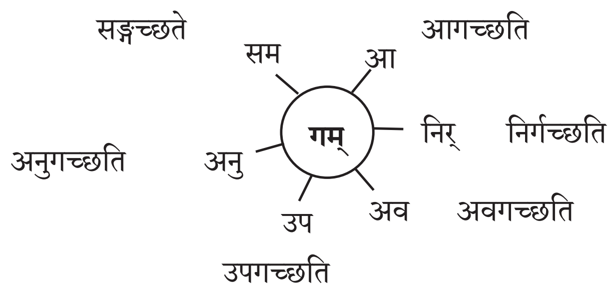

नामानि - २

'इ' कारान्तं पुंलिङ्गं नाम 'कवि' (कवि = क् + अ + व् + इ)

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	विभक्ति:
कवि:	कवी	कवय:	**प्रथमा**
कविम्	कवी	कवीन्	**द्वितीया**
कविना	कविभ्याम्	कविभि:	**तृतीया**
कवये	कविभ्याम्	कविभ्य:	**चतुर्थी**
कवे:	कविभ्याम्	कविभ्य:	**पञ्चमी**
कवे:	कव्यो:	कवीनाम्	**षष्ठी**
कवौ	कव्यो:	कविषु	**सप्तमी**
हे कवे	हे कवी	हे कवय:	**सम्बोधनम्**

कविसदृशा: अन्ये इकारान्ता: पुंलिङ्गशब्दा:-
मुनि, ऋषि, रवि, हरि, पाणि, यति, मारुति, भूपति, कपि, अलि, गिरि, अरि, वह्नि, मणि इत्यादय: ।

'इ'कारान्तं स्त्रीलिङ्गं नाम मति (मति = म् + अ + त् + इ)

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	विभक्तिः
मति:	मती	मतय:	**प्रथमा**
मतिम्	मती	मती:	**द्वितीया**
मत्या	मतिभ्याम्	मतिभि:	**तृतीया**
मतये/मत्यै	मतिभ्याम्	मतिभ्य:	**चतुर्थी**
मते:/मत्या:	मतिभ्याम्	मतिभ्य:	**पञ्चमी**
मते:/मत्या:	मत्यो:	मतीनाम्	**षष्ठी**
मतौ/मत्याम्	मत्यो:	मतिषु	**सप्तमी**
हे मते	हे मती	हे मतय:	**सम्बोधनम्**

मतिसदृशा: अन्ये शब्दा:- भूमि, बुद्धि, प्रीति, कीर्ति, श्रुति, स्मृति, रुचि, शक्ति, धृति, ओषधि, वनस्पति इ.

'इ'कारान्तं नपुंसकलिङ्गं नाम वारि (वारि = व् + आ + र् + इ)

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	विभक्तिः
वारि	वारिणी	वारीणि	**प्रथमा**
वारि	वारिणी	वारीणि	**द्वितीया**
वारिणा	वारिभ्याम्	वारिभि:	**तृतीया**
वारिणे	वारिभ्याम्	वारिभ्य:	**चतुर्थी**
वारिण:	वारिभ्याम्	वारिभ्य:	**पञ्चमी**
वारिण:	वारिणो:	वारीणाम्	**षष्ठी**
वारिणि	वारिणो:	वारिषु	**सप्तमी**
हे वारे, हे वारि	हे वारिणी	हे वारीणि	**सम्बोधनम्**

वारिसदृशा: अन्ये शब्दा:- शुचि, सुरभि, भूरि इत्यादय: ।

'ई'कारान्तं स्त्रीलिङ्गं नाम नदी (नदी = न् + अ + द् + ई)

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	विभक्तिः
नदी	नद्यौ	नद्य:	**प्रथमा**
नदीम्	नद्यौ	नदी:	**द्वितीया**
नद्या	नदीभ्याम्	नदीभि:	**तृतीया**
नद्यै	नदीभ्याम्	नदीभ्य:	**चतुर्थी**
नद्या:	नदीभ्याम्	नदीभ्य:	**पञ्चमी**
नद्या:	नद्यो:	नदीनाम्	**षष्ठी**
नद्याम्	नद्यो:	नदीषु	**सप्तमी**
हे नदि	हे नद्यौ	हे नद्य:	**सम्बोधनम्**

नदीसदृशा: अन्ये शब्दा:- जननी, कूपी, नारी, युवती, नगरी, मही, वापी, लेखनी, अङ्गुली, सम्मार्जनी, रुक्मिणी, घटी, नखकृन्तनी, सरस्वती, स्थाली, दासी इत्यादय: ।

विशेषणम्

एषः बालकः । एतस्य नाम अजयः ।
अजयः उत्तमः बालकः ।
अजयः स्वस्थः कार्यतत्परः च बालकः ।

अत्र उत्तमः, चतुरः, स्वस्थः, कार्यतत्परः एते शब्दाः अजयः कीदृशः अस्ति इति कथयन्ति । अतः एते शब्दाः अजयस्य विशेषणानि ।

यः शब्दः नामपदस्य विषये अधिकं कथयति, तद् विशेषणम् । यस्य विषये ज्ञापनं भवति, सः विशेष्यः ।

नूतनः ग्रन्थः।	नूतना कविता।	नूतनं काव्यम् ।
कीदृशः ग्रन्थः ?	कीदृशी कविता ?	कीदृशं काव्यम् ?
नूतनः ग्रन्थः ।	नूतना कविता ।	नूतनं काव्यम् ।

अत्र विशेष्यस्य यद् लिङ्गम् अस्ति, तदेव विशेषणस्य लिङ्गं वर्तते ।

नूतनौ ग्रन्थौ ।		नूतनाः ग्रन्थाः ।
नूतने कविते ।		नूतनाः कविताः ।
नूतने काव्ये ।		नूतनानि काव्यानि ।

अत्र विशेष्यस्य यद् वचनम् अस्ति, तदेव विशेषणस्य वचनं दृश्यते ।

नूतनस्य ग्रन्थस्य । नूतनात् ग्रन्थात् । नूतनेषु ग्रन्थेषु ।
नूतनायां कवितायां । नूतनया कवितया । नूतनायै कवितायै ।
नूतनेन काव्येन । नूतनाभ्यां काव्याभ्यां । नूतनयोः काव्ययोः ।

एतेषु उदाहरणेषु विशेष्यस्य या विभक्तिः, सा एव विभक्तिः विशेषणस्य अपि वर्तते ।

यल्लिङ्गं यद्वचनं या च विभक्तिर्विशेष्यस्य । तल्लिङ्गं तद्वचनं सैव विभक्तिर्विशेषणस्यापि ॥

भाषाभ्यासः

अधोनिर्दिष्टानि विशेषण-विशेष्य-शब्दयुग्मानि चिनुत ।

सुन्दरी	आचार्यौ	श्वेतौ	छात्राः
सूत्रम्	आवश्यकः	कुसुमम्	माला
नेत्रे	पूज्यौ	कृतज्ञाः	आहारः
दीर्घम्	कृष्णे	कोमलम्	बकौ